

V r e d e .

Mijn herinneringen aan de Stijkelgroep,

van Dr. H. Poelchau,

in de jaren 1942 en 1943 geestelijk verzorger van de
Wehrmachtgevangenis in Berlijn (Lehrterstrasse).-

Hoewel ik sinds 1933 veel gevangenen verzorgd heb en sinds 1939 ook velen bij hun laatste gang heb bijgestaan, is mijn herinnering aan deze groep van de Ned. verzetsbeweging nog bijzonder helder, daar ik de leden ervan gedurende 15 maanden ongeveer elke week éénmaal bezocht heb. Het grootste deel van hen was vanaf Maart 1942 tot de terechtstelling 4 Juni 1943 in de gevangenis Lehrterstrasse ondergebracht; degenen, die overbleven, nog enkele weken langer. De gevangenis was ongeveer honderd jaar oud. 't Was een cellengebouw met vijf kruisvormig in één punt samenkomende lange gangen, bestond uit 4 verdiepingen; daarom werd daaraan door de langdurig zittende gevangenen, de voorkeur gegeven boven andere gevangenissen, omdat zij van planken vloeren was voorzien, niet met cementen, zoals in de moderne gevangenissen; het zachtere hout maakte het leven dragelijker. De Stijkelgroep was in de derde en vierde verdieping gehuisvest, meestal met z'n tweeën of drieën in een cel; enigen zoals de heer van Hinte en de heer Zanen, of de gebroeders Helmers, met leden van dezelfde groep, anderen met Belgen, Noeren, Polen, Tschechen waarvan de meesten ook ter dood veroordeeld waren of werden. Dat betekende vaak een droevig afscheid en een ernstig "momento mori" (gedenk te sterven) met betrekking tot het eigen lot.

Zo staat in een nieuw Testament, dat ons nog uit die tijd gebleven is de aantekening: 6/10 14 Noeren afgeschoten; 11/11 9 Belgen afgeschoten. De cellen waren schoon en in de winter ook enigszins voldoende verwarmd; het eten was karig, echter niet zó, dat de gevangenen werkelijk honger hadden.

Het was natuurlijk een grote blijdschap en hulp voor hen, dat ik door de steun van de heer Millenaar, de Nederlandse vertegenwoordiger, en andere vriendelijke hulp uit Duitsland, steeds weer brood, cigarettten en chocola in 't geheim kon meebrengen.

Alle gevangenen hadden in 't geheel geen bezigheid, maar zij verstonden de kunst de lege uren te vullen door te schaken met

eigengemaakte spelen, die verboden en steeds weer afgenomen werden. Anderen werkten ijverig aan hun speciale liefhebberijen, leerden b.v. Javaans of Maleis, omdat ze de leerboeken uit Scheveningen meegebracht hadden en bestudeerden ijverig hun nieuwe testamenten. Ik had voor allen Hollandse N. Testamenten kunnen meebrengen, voor zover ze die niet zelf meegebracht hadden. Er waren maar weinig gezangboeken, maar de belangrijkste liederen werden overgeschreven en van de ene cel naar de andere doorgegeven, zodat ze daar ook gelezen en geleerd konden worden. In 't bijzonder was de heer van Hinte met dit schrijfwerk bezig; terwijl hij het potlood in de mond had. Hij had n.l. vroeger door een ongeval beide armen verloren.

De gebroeders Helmers waren de hele dag buiten de cel als ganglopers aan 't werk en droegen door hun beheerste, stille, vastbesloten houding veel bij tot de onderlinge verhouding der gehele groep en ook dat ze bij de Duitse bewaking in goed aanzien stond.

In de eerste maanden was ik, noch de gehele groep zich van de ernst van de zaak bewust.

Toen dan in Sept. en Oct. na een proces van 6 weken, de 32 doodvonnissen bekend werden, geloofden we, dat de fusillering spoedig volgen zou. Ik zag het als mijn taak, de veroordeelden op de dood voor te bereiden en waarschuwde hen daarvoor, de advocaten te geloven, die hun nog hoop gaven. Toen echter tot Dec. 't vonnis nog niet voltrokken was, hoopten we allen, dat de besprekingen over een uitwisseling met Duitse krijgsgevangenen in Engeland goede gevolgen zouden hebben.

De sergeant-majoor, waaronder de afdeling stond, was een menselijk-denkend, oudere man, die tegen de regels in, de ter dood veroordeelde gevangenen niet dag en nacht in boeien zette, maar ze als gewone gevangenen ongeboeid liet; ook bij de dagelijkse beweging in de open lucht, die ongeveer 20 minuten duurde, mochten ze zo ongeboeid blijven. Deze man liet zich overhalen mijn verzoek om een gemeenschappelijke godsdienstoefening voor deze groep te houden, door te geven. Dit verzoek betekende dáárom zo iets geweldigs in 't kader van 't gevangeniswezen uit die tijd, omdat deze gevangenen zogenaamde N.N. gevangenen waren, dat betekent, dat ze volgens een speciaal bevel van Himmler in nacht en nevel verdwijnen moesten. Daarom mocht ook aan de naaste familieleden niets over hun verblijf bekend gemaakt worden.

Tot mijn grote verbazing en tot mijn vreugde werd aan mijn verzoek voldaan en toen kon ik op 10 Dec. 1942 in de gevangeniskerk een godsdienstoefening, gevolgd door het Heilig Avondmaal, met hen houden.

De liederen, die daarbij gezongen werden, waren ook uit 't Nederlandse gezangboek overgeschreven en werden in 't Hollands gezongen.

De liederen waren de volgende:

Gezang 166 : 1, 3 en 4.

1. Halleluja, lof gezongen
 Jezus Christus, onzen Heer!
 Paart, verlost, hart en tongen,
 juicht zijn liefd' en macht ter eer!
 Hem, die redt uit alle nooden,
 die wasrchtig en getrouw,
 vastheid geeft aan 't Godsgebouw,
 Hem, den eerst'ling uit de dooden,
 Hem, den koning van 't heelal,
 wien 't heelal eens eeren zal!

3. Halleluja, 't loflied rijze
 Hem, die onze banden slaakt!
 Hem, die ons zijn naam ten prijze
 koningen en priesters maakt;
 die ons opkweekt onder lijden,
 en ons door zijn Geest bestuurt,
 door zijn kruisdood aangevuurd,
 vaken, bidden leert en strijden;
 Hem zij heerlijkheid en macht,
 eeuwig, eeuwig toegebracht.

4. Amen, Jezus Christus, amen!
 Ja, Gij zult in 't groot heelal
 't rijk der duisternis beschamen,
 tot het niet meer wezen zal.
 Woon, o Heiland, in ons midden!
 Onder uwe heerschappij
 zijn wij zalig, zijn wij vrij.
 Leer ons strijden, leer ons bidden!
 Amen, heerlijkheid en macht
 word' U eeuwig toegebracht!

Gezang 53 : 1, 2 en 3.

1. Wees gegroet, gij eersteling der dagen,
morgen der verrijzenis,
bij wiens licht de macht der hel verslagen
en de dood vernietigd is!
Heere Jezus, trooster aller smarten,
zon der wereld, schijn in onze harten,
deel ons zelf den voorsmaak meê
van der zaal'gen sabbatsvreê!
2. Op Uw woord, o Leven van ons leven,
werpen wij het doodskleed af!
Door de kracht uws Geestes uitgedreven,
treden w' uit ons zondengraf.
Leer ons daag'lijks, leer ons duizendwerven
in uw kruisdood meegekruisigd sterven,
en herboren - opgestaan,
achter U ten hemel gaan!
3. In Uw hoede zijn wij wel geborgen,
en schoon eerlang 't oog ons breek',
open gaat het op den grooten morgen
na deez' aardsche lijdensweek.
Welk een dag der ruste zal dat wezen,
als w' onsterf'lijk, uit den dood verzezen,
knielen voor uw dankaltaar!
Amen, Jezus, maak het waar!

Gezang 217 : 1, 3 en 8.

1. Komt, laat ons voortgaan, kind'ren,
want d'avond is nabij!
Het stilstaan kan licht hind'ren
in deze woestenijs.
Komt, sterkt opnieuw den moed,
den wandelstaf geheven,
om hemelwaarts te streven!
Zoo wordt het einde goed.
3. Moog' ons de weg vermoeien,
oneffen zijn de baan,

waar scherpe distels groeien
 en telkens kruisen staan:
 daar is geen and're weg!
 Wij volgen altijd verder
 als schapen onzen Herder
 door struiken heen en heg.

8. Niet lang zal 't lijden duren,
 draagt nog een poos uw kruis;
 wellicht slechts weinig uren,
 dan zijn wij eeuwig thuis:
 verlost van zond' en pijn,
 als wij met alle vromen
 in 't huis des Vaders komen,
 wat zal dat zalig zijn!

Gezang 244 : 3 en 4.

3. Nooit kan 't geloof te veel verwachten,
 des Heilands woorden zijn gewis.
 't Faalt aardschen vrienden vaak aan krachten,
 maar nooit een vriend als Jezus is.
 Wat zou ooit zijne macht beperken?
 't Heelal staat onder zijn gebied!
 Wat zijne liefde wil bewerken,
 ontzegt Hem zijn vermogen niet.
4. Die hoop moet al ons leed verzachten.
 Komt, reisgenooten, 't hoofd omhoog!
 Voor hen, die 't heil des Heeren wachten,
 zijn bergen vlak en zeeën droog.
 O zaligheid niet af te meten,
 o vreugd, die alle smart verbant!
 Daar is de vreemd'lingschap vergeten,
 en wij, wij zijn in 't Vaderland.

Ze waren door de leden zelf uitgezocht en werden door de heer Stoppendaal, ook een der ter dood veroordeelden, zo prachtig op 't orgel begeleid, dat één van de Duitse mannen van de wacht de tranen in de ogen sprongen.

De maanden gingen voorbij en er trad geen verandering in. Met Kerstmis was er zoals steeds geen bericht uit 't Vaderland en 't grote verlangen naar de geliefden thuis en de onzekerheid over hun

lot werden in deze dagen bijzonder brandend en smartelijk gevoeld.

Een Kerstboom stond in 't midden van de gevangenis, daar waar alle gangen te zamen kwamen en waarlangs iedere gevangene voorbij ging als hij naar buiten ging om te luchten. In de cellen zelf had ik maar een klein dennetakje kunnen brengen.

De 4de Febr. 1943 kon ik de groep nog eens bij 't Heilig Avondmaal verenigen en de 22ste April 1943 in een lijdensdienst. Weer begeleidde de heer Stoppenaal de liederen. Omdat ik geen Hollands spreek, sprak ik de gebeden in 't Duits; ik had ze echter uit de Ned. Herv. liturgie van 't gezangboek overgenomen, zodat ze aan de meesten bekend waren en voor hen een stukje van thuis betekenden.

Tot onze grote schrik en verbazing kwam toen toch begin Juni de boodschap, dat het vonnis aan de meesten zou voltrokken worden.

De 4de Juni 1943, 4 uur 's morgens vroeg, werden die 32 mensen uit hun cellen geroepen en hun de boodschap meegedeeld, dat ze 's morgens om 8 uur gefusilleerd zouden worden. Geen van hen verloor daarbij de zelfbeheersing. Allen namen de boodschap rustig en beheerst aan. Zij gingen op elkaar toe, omarmden elkaar en namen afscheid van elkaar en van de vrienden, die achterblijven zouden. Daarna schreven ze de afscheidsbrief. Omdat ze N.N. gevangenen waren, wist ik, dat de brieven hun doel nooit zouden bereiken, maar eenvoudig in de map (dossiers) zouden gedaan worden.

Ik gaf hun daarom nog een stuk papier van mijzelf met de geheime mededeling, dat ze een tweede brief moesten schrijven, die niet door de censuur zou gaan en die ik persoonlijk na 't einde van de oorlog naar Holland zou brengen. Desgelijks deed ook de R.K. geestelijke, Pfarrer Kreutzberg, die voor de drie Rooms Kath. der groep aanwezig was. Deze brieven en verschillende persoonlijke herinneringen en souvenirs en bijna alle Nw. Testamenten heb ik, om ze voor bomaanvallen veilig te bewaren, onder de dikke kerktoren van de gevangenis in Tegel verborgen, waar ik zelf ook mijn eigen persoonlijke waardevolle voorwerpen verstopt had. Dit alles, zo ook de brieven, zijn bij de opening van de gevangenis door de Russen geplunderd en vernield. Eén enkel Nieuw Testament is door een schoonmaakster in Berlijn gevonden en naar Holland gestuurd, een kostbaar bezit voor de echtgenote, Mevr. Neuteboom, en de gehele Stijkelgroep, omdat het vol staat met bemerkingsen over het leven gedurende deze vijftien maanden en een getuigenis is van de diepe innerlijke vrede van de gehele groep. Geen spoor van haat leefde in hen, alleen een diepe ernst. Vrede en verzoening zijn de woorden, die in dit Nieuw Testament onderstreept zijn.

Na verloop van ongeveer een uur, vergaderde ik allen in de kerk, om het laatste Heilig Avondmaal te houden. De heer Stoppen-
daal was zo beheerst, dat hij weer het orgel wilde bespelen. Wij kon-
den niet aan zijn verzoek voldoen, omdat iedereen zo vroeg nog sliep
in de gevangenis.

Maar de woorden in het teken waarvan deze dienst stond, waren
Colosseenzen 3 : 2 - 4 :

" Bedenkt de dingen, die boven zijn, niet die op de aarde zijn.
Want gij zijt gestorven en Uw leven is verborgen met Christus
in God.
Wanneer nu Christus zal geopenbaard zijn, die ons leven is,
zult ook gij met Hem geopenbaard worden in heerlijkheid."

Deze woorden waren de uitdrukking van dat, wat in ons allen
leefde. Waarachtig, deze mensen waren in dit oogenblik al gestorven.
Zij hadden het ergste van 't sterven al achter de rug, het afscheid
van deze wereld en hun geliefden van wie ze bijna allen de portret-
ten op hun tafeltje hadden staan.

Nu konden ze getroost den Heer tegemoet gaan, die hen "naar
huis" riep. Een (uit het Duits vertaald) gedicht van luitenant Wol-
zak uit deze uren maakte dat duidelijk:

Ik heb de strijd gestreden,
Ik heb de loop volbracht.
De pijnen zijn geleden,
Nu komt de laatste nacht.
Een nacht zonder zorgen
Een nacht zonder pijn
Als stralend komt de morgen
Zal ik bij Jezus zijn .....

De laatste gang, die daarna plaats vond, ongeveer een half uur
in een overvolle gevangeniswagen, tesamen geperst, was geen tocht
vol wenen en klagen, maar een getroost "naar huis gaan".

Plotseling begon één een lied te zingen en alle anderen zongen
het mee. Het Wilhelmus, en wel het zesde en zevende vers, die vol-
komen de gevoelens uitdrukten, die allen bezielde.

Mijn schild ende betrouwen
zijt Gij, o God, mijn Heer!
Op U zoo wil ik bouwen,
verlaat mij nimmermeer!

Dat ik toch vroom mag blijven,
uw dienaar t'aller stond:
de tirannie verdrijven,
die mij mijn hart doorwondt.

Van al die mij bezwaren
en mijn vervolgers zij,
mijn God, wil toch bewaren
den trouwen dienaar dijn;
dat zij mij niet verrassen
in hunnen boozen moed,
hun handen niet en wasschen
in mijn onschuldig bloed!

Met deze woorden gingen ze in de dood. Ze werden één voor één doodgeschoten, de eerste om 8 uur, de laatste om 10 uur. De meesten hadden verzocht, niet te worden geblinddoekt. Ik heb hen allen tot 't laatst vergezeld, voor zover ze protestant waren, de Rooms-Katholieken werden door de Rooms-Katholieke geestelijke bijgestaan.

Geen klagtoon kwam over hun lippen, ook geen woord van haat of verbittering. In het enig overgebleven Nw. Testament, dat gevonden is, staat bij Markus 13 : 7 en 8 de opmerking "Jes. 45 : 1 - 15. God maakt Vrede en Oorlog." Dit woord is waar. Het geldt in oorlogstijden en het geldt altijd tussen de Christenen van alle landen.